

ЕФЕКТИ НАСИЉА У ПОРОДИЦИ НА ПОНАШАЊЕ ДЕЦЕ ПРЕДШКОЛСКОГ УЗРАСТА¹

Апстракт

Изложеност деце насиљу у породици све више заокупља пажњу практичара и истраживача. Насиље у породици наноси штету свима, а посебно деци која су изложена насиљу. Сматра се да је изложеност насиљу у породици повезана са различитим проблемима детета: повећана агресивност, емоционални и когнитивни проблеми, социјална неприлагођеност. Због тога је важно да се идентификују случајеви деце која су изложена насиљу у породици и интервенише на време. Постојећим методама процене се не могу поуздано идентификовати фактори који су повезани са излагањем деце насиљу у породици. Васпитачи који раде са дететом би требало да буду у стању да детектују симптоме који указују на могуће проблеме са насиљем у породици и пруже савет мајци да затражи стручну помоћ и подршку. У овом раду су приказани резултати неких истраживања који указују на негативне ефекте по децу која су изложена насиљу у породици. Циљ рада је, такође, да повећа интересовање истраживача, креатора политике, стручњака и широке јавности да се посвете питањима која су од највећег значаја за развој и будућност ове деце.

Кључне речи: насиље у породици, изложеност насиљу, деца предшколског узраста, проблеми у понашању

Увод

Породица, као примарна друштвена заједница, представља најважнији ослонац развоја у првим годинама живота детета. У кругу породице постављају се темељи за изградњу целокупне структуре личности, а задатак родитеља је да пруже детету сигурно окружење, топлину, љубав и разумевање. Једно од основних права детета, да живи у средини која му омогућава несметан развој, је истакнуто и у Конвенцији

¹ Овај текст је настао као резултат рада на пројекту “Развој методологије евидентирања криминалитета као основа ефикасних мера за његово сузбијање и превенцију“, бр. 179044, који финансира Министарство за науку и технолошки развој Републике Србије. Руководитељка пројекта је проф. др Весна Николић-Ристановић.

о правима детета УН: “Дете, у циљу потпуног и складног развоја личности, треба да расте у породичној средини, у атмосфери среће, љубави и разумевања” (Преамбула Конвенције). Породица, као најважнија институција у друштву, је изузетно комплексна заједница. Она је истовремено институција друштвене контроле и социјалне подршке, и њена унутрашња динамика може имати и позитивне и негативне ефекте на породичне односе (James, 1994). Један од негативних аспеката нездравих породичних односа је насиље у породици, које се одражава на дете, било да присуствује насиљу или је жртва злостављања. Стресна ситуација коју дете изнова доживљава може имати за последицу психичке поремећаје, потешкоће у емотивном и когнитивном развоју, проблеме у понашању. Истраживања су показала да се насилни обрасци понашања усвајају од најранијег детињства. Дете које посматра насиље између родитеља може стећи утисак да је то исправан начин за решавање конфликта и пројектовати такво понашање у односу према другима. Такво понашање се може развијати током времена и постати образац који касније затвара зачарани круг: Мушкарац који је као дете био изложен насиљу у породици и сам постаје насилник, а жена која је доживела такво искуство у детињству постаје жртва насиља у породици.

Шта је насиље у породици?

Насиље у породици је један од најдубље укорених облика насиља у друштву. Чињеница да се породица традиционално сматра извором љубави и подршке, довела је, међутим, до тога да се проблем насиља у породици минимизира, негира и сматра приватном ствари која се решава “унутар зидова”. Насиље у породици је понашање којим један члан породице угрожава телесни интегритет, душевно здравље или спокојство другог члана породице. То је појам који се обично односи на насиље између супружника или супружничко злостављање, али такође може да се односи и на невенчане интимне партнере, односно особе које живе заједно (Wikipedia, 2011). Насиље у породици представља образац понашања којим један партнер успоставља моћ и контролу над другим користећи различита средства принуде, укључујући физичко, сексуално, психолошко злостављање, као и економску принуду. Испољава се кроз „континуирану примену физичке и психичке силе, дуготрајно је, и погађа веома блиске чланове породице, међу којима би требало да постоји слагање, приврженост, искреност, емотивна повезаност. Последице примене насиља у породици су разорне: нестаје однос поверења и привржености, долази до значајних промена физичког и психичког здравља жртве“ (Константиновић-Вилић, 2000: 9). Насиље у породици је веома распрострањено у савременим друштвима, чак и у земљама у којима постоји високо развијена друштвена свест о проблемима и штетним ефектима таквог насиља. Тако, нпр., резултати једне студије Савезног министарства за породицу Немачке показују да је свака четврта жена жртва насиља у породици. Према истраживању из децембра 2010, који је обавила SeCon група за Министарства рада и социјалне политике, у нашој земљи 54,2% жена трпи неки облик насиља у породици (31,8% жена је било изложено психолошком, а 10,1% физичком насиљу).

Деца као жртве насиља у породици

У литератури је доста писано о проблемима насиља у породици, појавним облицима насиља и погубним ефектима на жене које су најчешће жртве. Много мање је познато колико је деце која су у својим домовима изложена насиљу и какве су последице по њихов развој. Према неким проценама, у Америци је сваке године између 10% до 20% деце изложено насиљу у породици (Carlson, 2000). С обзиром на социјални статус детета у породици, као и „својства карактеристична за њихов статус (осетљивост, рањивост, зависност од одраслих)“, постоје „специфични облици угрожавања њиховог интегритета“ (Јањић-Комар, Обрадовић, 1996: 95). Деца су посебно рањива у окружењу породице, средине која би требало да им пружи подршку, разумевање, љубав, и омогући несметан развој. У различитим међународним документима посебно је наглашено да децу треба заштитити од свих облика злостављања, дискриминације и злоупотребе. Члан 19. Конвенције о правима детета УН обавезује државе чланице да „предузимају све одговарајуће, законодавне, административне, социјалне и образовне мере ради заштите деце од свих облика физичког или менталног насиља, повреда или злоупотребе, занемаривања или немарног односа, малтретирања или експлоатације, укључујући и сексуалну злоупотребу, док је на бризи код родитеља, законских старатеља или неког другог лица коме је поверена брига о детету“.

Када се говори о деци у контексту насиља у породици, различити аутори користе различиту терминологију, па се тако могу пронаћи изрази *деца сведоци* или *деца жртве* насиља у породици и сл. Неки аутори сматрају да је прикладније користити термин *деца изложена насиљу* у породици, што је „свеобухватније и не прејудицира природу дететовог искуства са насиљем“ (Fantuzzo, Mohr, 1999: 22). Изложеност детета насиљу у породици се може дефинисати на различите начине, а под овим се најчешће подразумева ситуација када је дете у непосредној близини да може да види и чује насилни догађај. Неки аутори истичу да је изложеност насиљу у породици много комплекснији појам и предлажу поделу на 10 различитих категорија изложености које се могу представити описно на следећи начин: (1) пренатално излагање насиљу током трудноће мајке; (2) дете интервенише покушавајући да заустави насиље и заштити мајку; (3) дете је физички или вербално нападнуто током инцидента; (4) дете под принудом или „самовољно“ учествује у нападу; (5) дете директно посматра насиље; (6) дете чује, али не посматра насиље; (7) дете види непосредне последице инцидента: модрице, повреде, полицију и хитну помоћ која интервенише, уништену имовину, снажне емоције; (8) дете се суочава са променама у свом животу као последица насиља: депресивност мајке, одвојеност од оца, пресељење; (9) дете чује од мајке, рођака или неке друге особе да се догодило насиље; (10) дете је привидно несвесно да се насиље дешава: није било у кући или је спавало кад се насиље догодило (Holden, 2003: 152). У ширем смислу, изложеност насиљу у породици обухвата читав низ различитих искустава детета у породичној средини у којој „одрасла особа примењује насиље у обрасцу принуде против свог интимног партнера“ (Edleson and cap., 2007: 963).

Када је реч о детету које је изложено насиљу у породици, истовремено се помисли на злостављање и занемаривање детета од стране родитеља или староаца. Чињеница је да постоји велика повезаност између ове две врсте насиља, што потврђује и податак да је у 40% случајева злостављања деце истовремено пријављено и насиље у породици, при чему се може претпоставити да је овај проценат „сигурно и већи, јер институције које се баве заштитом деце од злостављања не прикупљају рутински податке о другим облицима насиља у породици“ (Krug и сар., 2002: 68). Статистички подаци о преваленцији деце која су изложена насиљу у породици су такође непотпуни. На основу њих се не може закључити каквом облику насиља су деца изложена, колико често, и на који начин су укључена на насилни догађај. Статистички подаци о насиљу у породици се првенствено односе на директне жртве насиља, док практично и не постоје информације о другим особама “које су биле у близини или су биле изложене насилном инциденту, осим уколико такође нису жртве тог кривичног дела” (Fantuzzo, Mohr, 1999: 23). Дакле, према оваквом гледишту, само деца која су физички виктимизована сматрају се жртвама насиља у породици. Чињеница је, међутим, да постоје „многи суптилни, мање уочљиви, по својим последицама штетнији видови насиља, који остављају трајне трагове у душама и главама деце за читав живот“ (Милосављевић, Југовић, 2009: 233). Деца која присуствују насиљу у породици могу трпети једнаке последице као и деца која су жртве злостављања у породици. На такве налазе упућују резултати различитих истраживања, а према једној мета-анализи (Kitzmann и сар., 2003) нема значајне разлике ефеката на децу која су сведоци насиља између родитеља и оне деце која су истовремено и злостављана у породици. Може се закључити да насиље у окружењу породице, без обзира у којој форми се испољава, негативно утиче на развој детета.

Утицај насиља у породици на развој детета

Насиље у породици се испољава у различитим облицима, интензитету, трајању и његово дејство се не може ограничити на поједине аспекте функционисања детета. Без обзира да ли је реч о физичком или психичком насиљу, оно погађа читаву младу личност јер је „физичко насиље увек праћено психичким, док психичко насиље увек прате физиолошке и патолошке промене“ (Милосављевић, Југовић, 2009: 233). Истраживања показују да деца која су изложена насиљу у породици могу трпети тешке и дуготрајне последице. Изложеност насиљу у породици је повезана са проблемима у понашању, емоционалном и когнитивном функционисању детета, као и проблемима са прилагођавањем у каснијем узрасту (Edleson и сар., 2007). Постоји већа вероватноћа да деца која одрастају у насилној породици буду жртве злостављања. Она деца која нису директне жртве насиља могу имати исте проблеме у понашању и психолошке проблеме као и деца која су физички злостављана (Krug и сар., 2002).

До друге године живота деца уче да повезују емоције са догађајима. Cumings и сар. у једној студији из 1981. испитивали су реакције деце на испољавање

агресивности и свађе између родитеља. Установљено је да вербално испољавање беса проузрокује стрес код деце. Стрес се појачава када се вербална агресија повеже са физичком агресијом једног родитеља. Такође је показано да поновљено излагање таквим ситуацијама повећава вероватноћу стресне реакције детета, што је имало за последицу настојање детета да се активно укључи у конфликт. Истраживачи су закључили да излагање негативним емоцијама угрожава осећање сигурности детета. У другој студији (Cummings и сар., 1985) испитиване су реакције деце на узрасту од три године. Резултати су показали да деца реагују на агресивну интеракцију родитеља доживљавањем већег стреса и повећањем агресивности према својим вршњацима. Код дечака је примећено испољавање веће агресивности (екстернализовано понашање), док је понашање девојчица више интернализовано у односу на дечаке (повлачење, пасивност, анксиозност). У трећој студији, на узорку деце од 4 до 5 година, забележене су сличне реакције као и у претходним студијама. Студија је, међутим, показала да реакције деце на свађе и бес родитеља могу значајно варирати - од испољавања емоционалног стреса до веома скривених емоционалних реакција. Деца у овом узрасту интерпретирају догађаје тако што мисле да су она крива због агресивног понашања својих родитеља (Cummings, 1987). Резултати других истраживања су у сагласности са овим налазима и показују да деца предшколског узраста у односу на друге старосне групе у већој мери испољавају проблеме у понашању као реакцију на насиље у породици (Davis, Carlson, 1987; Hughes, 1988). Излагање насиљу у породици може утицати на социјално-когнитивни развој деце предшколског узраста. Деца која су изложена насиљу у породици се често социјално изолују од својих вршњака, немају интересовања за активности деце свог узраста, а такође испољавају и проблеме у односима са одраслима (James, 1994).

Деца према којој се поступа насилно могу усвојити такав образац понашања сматрајући да је то природан и нормалан одговор на конфликтне ситуације, и у каснијем животу испољавати насиље према другима. Истраживања показују да мушкарци који су као деца били изложени насиљу у породици имају већу вероватноћу да као одрасли постану учиниоци насиља према интимном партнеру, док је за жене већа вероватноћа да ће бити жртве тог насиља (Whitfield и сар., 2003). Такође је већа вероватноћа да деца која су изложена насиљу у породици испољавају агресивно и анти-социјално понашање, да буду депресивна и анксиозна и да имају спорији когнитивни развој у односу на другу децу (Brett, Bzostek, 2003). Начин на који родитељи васпитавају дете може знатно утицати на развој проблема у понашању. Неадекватне реакције родитеља, у смислу престрогог реаговања и кажњавања детета, могу повећати ризик настанка каснијих проблема са агресивним понашањем (Васиљевић, 2005).

Процена поремећаја понашања и изложености детета насиљу у породици

Нема сумње да је процена изложености детета насиљу у породици веома важна за сагледавање околности у којима дете одраста. Постоје бројни фактори

који могу објаснити у којој мери изложеност насиљу у породици утиче на развој детета. Прва интересовања везана за ову проблематику су се односила на процену проблема у понашању деце стандардизованим инструментима којима су испитивани интернализовани (депресија, соматске или физиолошке сметње, анксиозност и повлачење) и екстернализовани проблеми у понашању (непослушност, деструктивност и агресивност). Новији инструменти су побољшани укључивањем додатних мера, као и испитивањем ширег спектра дисфункционалног и адаптивног понашања деце. На овај начин се могу проценити последице насиља у породици на понашање деце, њихове когнитивне и социјалне способности, као и емоционално функционисање (James, 1994).

Када је реч о процени понашања детета, главни извор података је родитељ који најбоље познаје дететове особине, навике, реакције у одређеним ситуацијама. Међутим, у пракси увек постоји ризик недовољне објективности и поузданости оваквих података, јер родитељи могу бити веома субјективни када је у питању њихово дете (Васиљевић-Продановић, 2011: 36) или негирати да је дете уопште изложено насиљу у породици. Истраживања су показала да се у 21% случајева одговори родитеља и детета по питању насиља у породици разликују. Док родитељи изјављују да није било породичног насиља, дете пружа детаљне описе насилних инцидената у свом дому. Због тога је важно посветити посебну пажњу одговорима детета и његовој перцепцији догађаја како би се установило да ли изложеност насиљу у породици утиче на когнитивне, емоционалне и бихејвиоралне реакције детета (Edleson и сар., 2007).

Иако у новије време постоји повећано интересовање за процену изложености деце насиљу у породици, веома је мало инструмената којима би се могли адекватно и свеобухватно идентификовати фактори повезани са изложеношћу. Када је реч о процени деце предшколског узраста, можемо навести два инструмента. Први је *Things I Have Seen and Heard* (Richters & Martinez, 1990), инструмент којим се мери врста и интензитет насиља у породици на основу одговора детета. Састоји се од 15 исказа, којима су обухваћени различити типови насилног понашања, као нпр: „*Одрасли у мојој кући ударају један другог*“ или „*Одрасли у мојој кући вичу један на другог*“, на које дете даје одговоре на скали од „*никад*“ до „*многа пута*“. Други инструмент је *Violence Exposure Scale for Children* (Fox & Leavitt, 1996), и њиме се процењује изложеност детета насиљу у кући и изван ње, као и виктимизација детета. Постоји текстуална верзија инструмента за интервју са родитељима и верзија урађена у виду стрипа за испитивање детета о искуству са различитим типовима насиља (Edleson и сар., 2007).

Закључак

Насиље у породици, као озбиљан социјални проблем чије размере и последице нису у довољној мери сагледане, заслужује повећану пажњу друштвених институција, истраживача, стручне и шире јавности. Истраживања показују да изложеност детета насиљу у породици може имати за последице потешкоће

у развоју, промене у понашању детета, појачану агресивност према вршњацима, деструктивност, непослушност, анксиозност, депресивност, повлачење, когнитивне проблеме, физиолошке сметње, проблеме са социјализацијом. Рана детекција проблема са насиљем у породици може омогућити да се благовремено предузму мере као би се избегла дуготрајнија изложеност детета насиљу и много теже последице по његово здравље и развој.

У новије време постоји повећано интересовање за процену изложености деце насиљу у породици, али је релативно мало инструмената који на свеобухватан начин могу да идентификују факторе који су повезани са насиљем. Васпитачи у вртићима и други стручњаци који раде са децом би на основу промена у понашању деце могли да детектују симптоме који могу указати на проблеме са насиљем у породици, подстаћи родитеље (мајке) да прекину ћутање и посаветовати их да потраже стручну помоћ и подршку у интересу детета. У овом смислу би било корисно организовати едукације у циљу обуке васпитача за овакве активности.

Веома је важно да проблем деце која су жртве насиља у породици постане друштвено примећен како би се различитим акцијама изашло у сусрет потребама деце. Такве акције могу обухватити: развијање служби за подршку жртвама насиља у породици, укључивање невладиног и привредног сектора, вођење кампања за информисање јавности и подизање свести о штетним ефектима насиља по децу, изградња сигурних кућа, прикупљање новчаних средстава и сл. Све док постоји свест да је насиље у породици „приватна ствар у коју се не треба мешати“ и док су догађаји унутар четири зида обавијени велом ћутања, насиље ће се понављати.

Литература

- Bret, B., Bzostek, S., (2003) Violence in the Lives of Children. *Cross Currents*, Issue 1, Child Trends DataBank.
- Carlson, B. (2000) Children exposed to intimate partner violence: Research findings and implications for intervention. *Trauma, Violence, and Abuse*, 1(4), 321–342.
- Cummings, M., Iannotti, R., Zahn-Waxler, C. (1985) Influence of conflict between adults on the emotions and aggression of young children. *Developmental Psychology*, 21, 495-507.
- Cummings, M. (1987) Coping with background anger in early childhood. *Child Development*, 58, 976-984.
- Edleson, J., Ellerton, A., Seagren, E., Kirchberg, S., Schmidt, S., Ambrose, A. (2007) Assessing child exposure to adult domestic violence. *Children and Youth Services Review*, 29(7), 961-971.

- Fantuzzo, Mohr, (1999) Prevalence and effects of child exposure to domestic violence. *The future of children*, 9(3), 21-32.
- James, M. (1994) Domestic Violence as a Form of Child Abuse: Identification and Prevention, доступно на: <http://www.aifs.gov.au/nch/pubs/issues/issues2/issues2.html#issue>
- Holden, G. (2003) Children exposed to domestic violence and child abuse: Terminology and taxonomy. *Clinical Child and Family Psychology Review*, 6(3), 151-161.
- Јањић-Комар, М., Обретковић, М. (1996) *Права детета – права човека*. Београд: Досије и Удружење правника Србије за социјална права.
- Kitzmann, K., Gaylord, N., Holt, A., Kenny, E. (2003) Child witnesses to domestic violence: A meta-analytic review. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 71(2), 339-352.
- Конвенција о правима детета УН.
- Константиновић-Вилић, С. (2000) У: Николић-Ристановић, В. (2000) *Од жртве до затворенице*. Београд: Виктимолошко друштво Србије и ИКСИ.
- Krug, E., Dahlberg, L., Mercy, J., Zwi, A., Lozano, R. (eds.) (2002) *World Report on Violence and Health*. Geneva: WHO.
- Милосављевић, М., Југовић, Ј. А. (2009) *Изван граница друштва: Савремено друштво и маргиналне групе*. Београд: ФАСПЕР.
- Васиљевић-Продановић, Д. (2011) *Преступници под лупом*. Београд: Задужбина Андрејевић.
- Васиљевић, Д. (2005) Процена проблема у понашању деце предшколског узраста. *Настава и васпитање*, 4-5, 428-435.
- Wikipedia (2011) Доступно на: <http://sr.wikipedia.org/sr/>
- Whitfield, C., Anda, R., Dube, S., Felitti, V. (2003) Violent childhood experiences and the risk of intimate partner violence in adults. *Journal of Interpersonal Violence*, 18(2), 166-185.

Danica Vasiljević – Prodanović, MA

Faculty for Special Education and Rehabilitation, Belgrad

EFFECTS OF FAMILY VIOLENCE ON PRESCHOOL CHILDREN

Abstract

Children exposure to family violence has attracted the increased attention of practitioners and researchers. Family violence is harmful for everybody, especially children exposed to it. It is considered that exposure to violence in one's family is connected to a variety of problems a child might have: increased aggressiveness, emotional and cognitive problems, social maladjustment. Therefore it is necessary to

identify the cases of children exposed to family violence and timely intervene. The factors related to children exposure to family violence cannot be reliably identified according to the existing assessment methods. Kindergartens teachers who work with a child should be able to detect the symptoms implying possible problems with family violence and give child's mother an advice to ask for professional help and support. The paper shows the results of some studies pointing to negative effects on children who are exposed to family violence. The aim of the paper is also to draw the attention of researchers, policy makers, professionals and broader public to dedicate themselves to issues of greatest importance for the development and future of these children.

Key words: family violence, exposure to violence, children at preschool age, behaviour problems.

М-р Даница Василевич-Проданович Белград

ЭФФЕКТЫ НАСИЛИЯ В СЕМЬЕ В ПОВЕДЕНИИ ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

Резюме

Влияние насилия в семье на детей всё больше привлекает внимание практиков и исследователей. Насилие в семье причиняет вред всем а в особенности детям, которые подвергнуты насилию. Преобладает мнение что насилие в семье взаимосвязано с разными проблемами у ребёнка: повышенная агрессивность, эмоциональные и когнитивные проблемы, социальная неприспособленность. Поэтому очень важно идентифицировать таких детей, которые подвергнуты насилию в семье и вовремя реагировать. Существующими методами оценки нельзя достоверно идентифицировать факторы, которые вызваны насилием в семье. Воспитатели работающие с ребёнком должны быть в состоянии узнать симптомы указывающие на возможные проблемы с насилием в семье и дать совет матери обратиться за профессиональной помощью и поддержкой. В настоящей работе представлены результаты некоторых исследований которые указывают на отрицательные эффекты насилия для детей. Целью настоящей работы является, также, увеличить интерес исследователей, создателей политики, специалистов и широкой общественности к этим вопросам, являющимся важнейшими в развитии и будущем таких детей.

Опорные слова: насилие в семье, дети подвергнутые насилию, дети дошкольного возраста, проблемы в поведении